

Silviu-Iulian Sana

Sematizmusok a Gheorghe Șincai Bihar Megyei Könyvtár gyűjteményéből¹

Románia északnyugati részén a Gheorghe Șincai Bihar Megyei Könyvtár régi könyv- és folyóirat-gyűjteménye gazdag információs és dokumentációs forrás. A Különleges gyűjteményekben (régí könyvek, régí folyóiratok, kéziratok), melyek kialakítása még folyamatban van, nagyon sok egyházi és világi² sematizmust találni. A nagyközönség előtt kevésbé ismert, a szakértők azonban tudják: ezek a nyomtatványok nagyon jó adatforrást jelentenek azoknak, aki egyháztörténetről, történelmi demográfiáról, egyházi iskolákról stb. írnak.

A sematizmus az osztrák rendszer találmánya, a XVIII. század második felében a bécsi császári udvar reformtörekvéseinek részeként jelent meg. A kor felvilágosult divatja szerint a sematizmust egy jól megszervezett intézmény – legyen az egyházi vagy világi – névjegyének tekintették. A bécsi udvar reformtörekvései révén a társadalmi élet minden területét rendszerezni akarták. Ebben az értelemben a különböző intézmények szervezeti felépítése – vagy adminisztratív apparátusa – leírásának egyik módja az volt, hogy ezeket a nyomtatott könyvekben közölték, amelyeket magasabb rendűnek tekintettek a kézíratos dokumentumoknál. Ily módon ezeket az írásokat nemcsak két intézmény cserélhette ki, hanem sokszorosítva más egyházi vagy világi intézményekhez is eljutottak, amelyeknek könyvtárak vagy archívumuk volt. Ez jó érv volt arra, hogy a címzetteknek elküldjék az adott intézmény fontos adatait annak adminisztrációjáról, a településekről, a szolgáltatásokról és a személyzetről.

A bécsi udvar 1727. augusztus 1-jén és 1770. június 11-én kötelező módon bevezette a sematizmus mint nyomtatott információs eszköz használatát a területén működő összes világi és

¹ A szerző azonos című, román nyelvű, rövidített írásának fordítása. Megjelenés helye: *Carte, cenzură și bibliotecă în nord-vestul României (Könyvek, cenzúra és könyvtárak Románia északnyugati részén)* (Kolozsvár, Presa Universitară Clujeană, 2013, 64–92. o.)

² A sematizmus kifejezés a latin *schema*, *-atis* (gyökere a görög *σχῆμα*) szóból származik, ami viseletet, ruházatot jelent, további jelentései: geometriai ábra, retorikai alakzat. Később ezt a kifejezést használták a világi (polgári vagy katonai) vagy egyházi intézmény adminisztratív szerkezetét leíró könyvre (Lásd *Révai Nagy Lexikon*, XVI, Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1924, 741. o.; Ioan Nădejde, Amelia Nădejde *Gesticone, Dicționar latin-român (Latin-román szótár)*, Bukarest, Adevărul Kiadó (é. n.), 596. o.)

egyházi intézményben. Ennek tartalmaznia kellett a birtokok, a javak és a személyek³ felsorolását. Így az első sematizmusok az osztrák állam⁴ intézményeit írják le, és azokról tartalmaznak statisztikai adatokat. Abban az időben a Jogtudomány kategóriában, a *Calendaria Titularia* alkategóriában különféle nevek alatt szerepeltek: *Calendarium*⁵, *Schematismus*, *Status personalia*, *Krackauuer Almanach*, *Taschenbuch* stb.⁶ Az egyik első nyomtatvány, amely a sematizmus nevet viselte, Budán jelent meg 1795-ben, címe: *Calendarium in usum ecclesiae*

*Rom. Catholicae et schematismus incl. Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum*⁷. Úgy látszik, hogy az ilyen típusú sematizmusok a XIX. század második feléig jelentek meg⁸. Ide tartozott az 1801-ben kiadott hibrid sematizmus is, ennek nyomtatott részét két fedőlap⁹ közé kötötték be.

A Habsburg-monarchia területén működő római katolikus egyház első nyomtatott sematizmusai egyházi struktúrákat írtak le (egyházmegye, esperesség, iskolák stb.) és *Calendarium Archidiocesanum/Dioecesanum* [...] ¹⁰, valamint *Catalogus Venerabilis Cleri* [...] ¹¹ cím alatt jelentek meg 1762 kör-

³ „Per Benigna Mandata Caesareo-Regia, & quidem unum sub 1 Augusti 1727 emanatum, Praedicata, de quibus nihil legitimi constat; alterum vero sub 11 Junii Anni 1770 interventum; Enumerationem Dominiorum, & Bonorum, Nominibus, Schematismo huic insertis, aut inserendis adjicere cautum est.” (Lásd: *Schematismus Incltyti Regni Hungariae, Partiumque Eidem Adnexarum pro anno 1801*, Budae, Typis, et Sumptibus Regiae Univ. Pestien. Typog., (é. n.), 2., a továbbiakban: *Schematismus Incltyti Regni Hungariae*).

⁴ *Schematismus dicasteriorum et officialium Magni Principatus Transylvaniae pro anno MDCCLXXXIX, MDCCXCIV*, Cibini et Claudiopoli, (é. n.).

⁵ Az osztrák állam intézményeire példát találmunk itt: *Calendarium pro anno 1747. Aulea Caesareo-Regiae honoribus et Latinorum comodo vulgata et praeter fastos aulico-ecclesiasticos, et memoratu digniora, Apostolicum, purpuratorum Patrum Collegium, Ordinem Burgundicum, Dicasteria et Cancelarias complectens Caesareo-Regias*. Viennae Typis Mariae Evae Schilgin, tizenkettedrét (é. n.) (Lásd: *Catalogus Bibliothecae Hungariae Széchényiano-Regnicolaris. Tom I. Scriptores Hungaros et Rerum Hungaricarum Typis Editos Complectentis. Supplementum II. A-Z, Sopronii, Typis Siessianis, 1807, 72. o.*, a továbbiakban *Catalogus Bibliothecae Hungariae II, 1807*).

⁶ Lásd: *Index Alter Libros Bibliothecae Hungariae szekenyiano-Regnicolaris Supplemento II*, Pestini, Typis Trattnerianis, 1807, 16–162 o., a továbbiakban: *Index Alter Libros Bibliothecae Hungariae, II, 1807*).

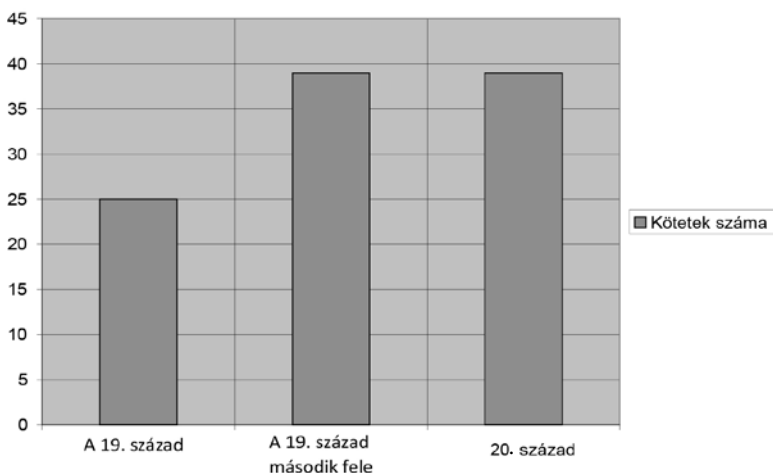
⁷ Lásd az elektronikus katalógust: <https://archive.org/details/bibliothecageog00havagoog/page/480/mode/2up?view=theater&q=schematismus> (29.06.2024).

⁸ Az 1801-es, 1803-as, 1809-es, 1813-as, 1815-ös, 1820-as, 1832-es, 1836-os, 1841-1842-es, 1844-es és 1847-es évekről van szó (uo.).

⁹ Az első fedőlap: *Annus Nativitate Salvatoris [...] Calendarium in usum Utrique Ecclesiae [...]*, Budae, Typis, ac Sumpt. Reg. Univers. Pestanae Typographiae (é. n.); a második fedőlap: *Schematismus Incltyti Regni Hungariae, Partiumque Eidem Adnexarum pro anno 1801*, Budae, Typis, ac Sumpt. Reg. Univers. Pestanae Typog. (Lásd *Schematismus Incltyti Regni Hungariae*, számozott oldalak).

¹⁰ Lásd *Catalogus Bibliothecae Hungariae II, 1807, 72–73. o.* Petrik Géza katalógusában, ezekhez a könyvekhez *Catalogus V. Cleri...* csak néhány sematizmust említ (Colocsa, Nitriai, Rosnaviensis, Strigoniensis, Wespzremiensis), hogy aztán a *Schematismus* kifejezésre hivatkozzon (Petrik Géza, *Magyarország Bibliographiája 1712-1860, I. kötet*, Budapest, Sumptibus Augusti Dobrowsky, 1888, 373 o., a továbbiakban Petrik, *Magyarország Bibliographiája*).

¹¹ *Catalogus Bibliothecae Hungariae II, 1807, 79–80. o.* Petrik Géza itt is csak a *Catalogus V. Cleri Alba-Regaliensis, Cassoviensis, Magno-Varadinensis, Posoniensis*-t említi, hogy aztán a *Schematismus* kifejezésre hivatkozzon (Petrik, *Magyarország Bibliographiája, I, 399. o.*).

A Gheorghe Șincai Bihar Megyei Könyvtár gyűjteményében található sematizmusok megszólása a három említett időszakban

nyékén¹². Az Esztergomban 1787-ben és 1788-ban nyomtatott példányok – feltételezhetően ezek szolgáltak mintaként a gyulafehérvári, csanádi, győri (Iaurini), beszterebányai (Neosolii), szombathelyi (Sabariensis), váci (Vaciensis), nagyváradi és veszprémi¹³ egyházmegyék sematizmusaihoz – címei nem azonosak. Úgy tűnik, ezeket párhuzamosan használták a XIX. század elejéig¹⁴.

Az egyház nagy közigazgatási struktúrái (érsekség, egyházmegye) mellett a szerzetesrendek és/vagy vallásos kongregációk is használni kezdték a sematizmusokat. Például az Ausztria területén működő jezsuita rend 1762-ben kinyomtatta a *Catalogus personarum et officiorum [...] pro anno 1762*¹⁵ című könyvét.

A XIX. században már minden egyházi tartomány (egyházmegye vagy érsekség) rendszeresen kinyomtatta a maga sematizmusát. A mi könyvtárunk kollekciónjában található sematizmusok legtöbbször a XIX. század második feléből származik. A század első feléből a nagyváradi római katolikus és görögkatolikus sematizmusok vannak többségben, ezeket az Esztergomban és Gyulafehérváron nyomtatott sematizmusok követik, illetve megemlítenék két világi sematizmust is, ezeket 1081-ben és 1813-ban nyomtatták Pesten.

¹² Erre példa a következő esztergomi sematizmus: *Calendarium Archi-Dioecesanum clerici Strigoniensis ad annum 1763*, Tyrnaviae, [1762], Typis Acad., [31], 117, [26], (8°).

¹³ Uo. Az Esztergomban és Szombathelyen (Sabariensis) kiadott tizenkettedrét formátumú sematizmusokhoz képest a többi sematizmus megőrizte a nyolcadrét (8°) formátumot: *Catalogus V. Cleri Archidioecesis Strigoniensis ad annos 1787, et 1788*, Tirnavie, in 12°; *Catalogus V. Cleri Dioecesis Sabariensis pro annis 1793, 1802, 1805*, Posoni, in 12° (é. n.).

¹⁴ Az esztergomi római katolikus érsekség 1788-ban megjelentet egy *Calendarium* és egy *Catalogus* című kiadványt. Mivel nem láttam a példányt, feltevődik a kérdés: vajon nem két címlap létezett? (Uo. 733. és 79. o.) Lásd az on-line katalógust: <http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll/Petrik/b005/b5f7?fn=document-frame.htm&f=templates&2.0>, elérés: 2011. május 9.

¹⁵ Lásd az e-katalógust: *Régi Magyar Könyvtár*, vol. 2, 1761–1800., Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2007, 342. o. (a továbbiakban *Régi Magyar Könyvtár*).

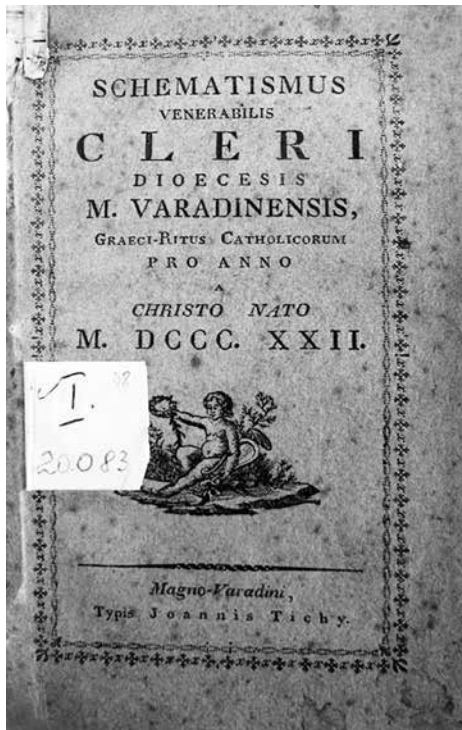
Sor- szám	Sematizmus	Év					
1	Bukarest rk. ¹⁶	1902					
2	Kalocsa rk.	1889	1904	1912			
3	Eger rk.	1865	1894	1902	1936		
4	Esztergom rk.	1843 1917	1850	1859	1871	1891	1911
5	Olmütz rk.	1860					
6	Gyulafehérvár rk.	1844	1882	1903	1913		
7	Bosznia és Sirmium rk.	1870					
8	Brixen rk.	1902					
9	Csanád rk.	1886	1904				
10	Győr rk.	1913					
11	Nyitra rk.	1892					
12	Nagyvárad rk.	1824	1828	1829	1835	1837	1838
		1839	1840	1841	1842	1843	1844
		1851	1855	1864	1869	1871	1875
		1877	1879	1880	1882	1884	1887
		1889	1891	1893	1896	1901	1905
		1908	1912	1917	1929	1929*	1933
13	Szatmárnémeti rk.	1864	1904	1931			
14	Pécs rk.	1887	1910				
15	Kalocsa és Bács rk.	1886					
16	Szepes rk.	1897	1899				
17	Veszprém rk.	1914					
18	Kassa rk.	1899					
19	Egyházi rendek és kongregációk rk.	1823	1896	1942			
20	Nagyvárad gk.	1822	1824	1827	1828	1831	1840
		1841	1847	1869	1900	1909	1934
21	Lugos gk.	1903					
22	Nagyvárad/ Nagyvárad-Belényes ort.	1929	1936	1937	1938	1939	1942
		1943	1947				
23	Kolozsvár ort.	1941	1942				
24	Temesvár ort.	1947					
25	Világiak	1801	1813	1895	1896	1904	1935

Egyházi és világi sematizmusok a Gheorghhe Şincai Bihar Megyei Könyvtár gyűjteményében

¹⁶ A felekezetek megkülönböztetésére a következő rövidítéseket használtuk: rk. – római katolikus, gk. – görögkatolikus; ort. – ortodox.

Szerkesztési módok: műszaki részletek és a könyvek formátuma

Az egyházi sematizmusok szerkesztési módja rendszerint azonos volt az összes egyházmegyében. A templomról, hívek számáról, iskoláról stb. szóló adatokat az egyházmegye püspöke vagy annak titkársága kérte el a plébánostól. Az esperességeknek elküldtek egy körlevelet, melyben a püspökség kérte az esperesség területén működő plébániák és azok filiáinak adatait. Egy ilyen körlevelet bocsátott ki 1810. április 23-án Fischer István egri érsek, aki azt kérte az esperességektől, hogy október közepéig küldjenek részletes jelentést a plébániáikról. Adatokat kértek a plé-

Az 1822-es görögkatolikus sematizmus a könyvtár gyűjteményében található

bániáról és a filiákról, a *capaces*-ekről és *incapacites*-ekről (nagykorúak és kiskorúak)¹⁷. Hasonló a Nagyváradai Görögkatolikus Püspökség 1880. október 5-i körlevele, ebben Mihai Pavel püspök kér gyors választ a küldött kérdésekre, hogy elkészülhessen az egyházmegyei sematizmus. A 18 kérdés között volt olyan, ami a plébánia román és magyar nevére vonatkozott, annak helyére (város, falu vagy vásártartó hely), személyekre, például ki a plébánia földesura, ki a plébános és neki milyen címei (nemesi cím, diplomák) stb.¹⁸ vannak.

¹⁷ A pásztorlevélben a püspök a „*Calendarii Dioecesiani*” kifejezést használja. (Lásd: *Collectio Pastoralium, & Circularium Litteratum ab Excellentissimo, Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Domino Stephano e Liberis Fischer [...] Metropolitanea Ecclesiae Agriensis Archi-Episcopo [...] ab anno 1808 usque 1822, Agriae, Typis Lycei Archi-Episcopalis A. 1823., 239–240 o., a továbbiakban: Collectio Pastoralium 1823).*

¹⁸ Hogy részletesen bemutassuk, milyen adatokra volt szükség a sematizmus elkészítéséhez, az alábbiakban felsoroljuk a Nagyváradai Görögkatolikus Püspökség kérdéseit: „1. A plébánia román és magyar neve. 2. A plébánia város, település vagy falu? 3. Milyen messze van a püspöki székhelytől? 4. Milyen messze van az esperesség székhelyétől? 5. Mikor alapították? 6. Milyen anyagból épült a templom? 7. Kinek szentelték (ki a védőszentje)? 8. Milyen anyagból készült a plébánia? 9. Ki a plébánia patrónusa (a földesura)? 10. Melyik évekből vannak anyakönyvek? 11. Milyen anyagból készült az iskola épülete? 12. Hány gyermek kell iskolába járnia? 13. Ki a plébános vagy plébánia ügyintézője? 14. Milyen kitüntetései vannak, és mikor kapta meg őket? 15. Hol végezte el a teológiai szakot? 16. Mikor született és mikor szentelték pappá? 17. Van-e úgynevezett *prosinodalis* vizsgálja és mikor tette le? 18. Ki a kántor? és ha van, a kántortanító? (További részletekért lásd Ioan Georgescu, *Episcopul Mihail Pavel – viața și faptele lui [Mihail Pavel püspök – élete és tettei]*, Nagyvárad, Tipografia și Librăria Românească, 1927., 43. o.).

Ami a könyvek formátumát illeti¹⁹, a XIX. század első felében a kisméretű, 17,5–18 cm-es sematizmusok a gyakoribbak. Kivételt jelentenek a nagyváradi 1837-es, 1838-as, 1839-es, 1840-es, 1841-es római katolikus és 1840-es és 1841-es görögkatolikus sematizmusok, ezek 16,5 cm-esek, nyolcadrét kiadványok. A XIX. század második felében átalakul a sematizmusok mérete és formája, 18–19 cm-ről 22–23 cm-re nőnek a század végéig²⁰. A XX. században az egyházi és világi intézmények legtöbbször 21–23 cm-es sematizmusokat nyomtattak²¹.

Világi sematizmusok

Az 1801-ben nyomtatott *Schematismus Inclyti Regni Hungariae, Partiumque Eidem Adnexarum (...)*²² a legrégebbi a Bihar megyei könyvtár gyűjteményében. A nyomtatvány egy *Calendarium*²³ része, amelyben a

magyar királyság területén működő egyházi és világi intézmények leírása szerepel. A sematizmus eme világi formájában szerepelnek a római katolikus és ortodox egyházi vezetők (érsekek, püspökök, apátok és kanonokok) világi méltóságok – *Baroni Regni, Palatinus et Locumtenens Regius* – jogi intézmények, a bánok, a főispánok²⁴. Ezután a politikai és iskola struktúrák leírása következik *Dicasteria politica* cím alatt, itt az udvari kancellária²⁵ és a helytartótanács szerepel alárendelt intézményeivel együtt (tanácsosok, titkárok, protokollhivatalok és a latinul *exactoratus* nevű, ma már nem létező gazdasági hivatalok stb.)²⁶, ezek közül megemlítjük a *Districtu Literario Magno-Varadinensi* – ez a szervezet koordinálta az oktatást – és a három oktatási felügyelőt: Ioannes Nepom. Vass a római katolikus, Ioan Corneli a görögkatolikus, Teodor Abramovici pedig az ortodox²⁷.

Egy másik világi – katonai – sematizmus a haditengerészeté, ennek címe *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegs-Marine für 1896, és 1895-ben nyomtatták Bécsben*²⁸. A szerény formátumú (21 cm), bordó vászonba kötött kemény kartonfedelű sematizmus valódi gyűjteménye a csá-

¹⁹ A könyvformátum (méret) a könyv gerincénél mért hosszát jelöli.

²⁰ Az 1871-es nagyváradi római katolikus sematizmus kivétel a szabály alól, mert nagyobb, mint mások, 24,5 cm (Lásd: *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis pro anno Domini 1871*, Pestini, Ex Typographia A. Rudnyánszky de Dezser, 1871; Format: 24,5 cm (4°); a könyv tördelése: [5.], 142., [27.]).

²¹ Kivétel a szabály alól az 1909-es görögkatolikus sematizmus 24 cm-es gerincével és az 1936-os ortodox 19,5 cm-es hosszúságával.

²² *Schematismus Inclyti Regni Hungariae, Partiumque Eidem Adnexarum pro anno 1801*, Budae, Typis, et Sumptibus Regiae Univ. Pestien. Typog., (é. n.) (a továbbiakban: *Schematismus 1801*).

²³ A címlapon a következő felirat szerepel: *Annus a Nativitate Salvatoris Nostri Jesu Christi MDCCCI communis Dierum 365. Stylo Gregoriano, et Juliano Deductus, sive Calendarium in usus Utrisque Ecclesiae, exhibens...*, Budae, Typis, ac. Sumpt. Reg. Univers. Pestanae Typographiae, (é. n.).

²⁴ *Schematismus* 1801., 95–106. o.

²⁵ Uo. 109–124. o.

²⁶ A *Revisoratus Librorum* nevű hivatal keretében 1801-ben a szláv és román nyelvek cenzora és korrektora George Petrovici volt (uo. 141. o.).

²⁷ Uo. 153. o.

²⁸ *Schematismus für das Kaiserliche und Königliche Heer und für die Kaiserliche und Königliche Kriegs-Marine für 1896*, Wien, Druck und Verlag der K. K. Hof und Staatsdruckerei, December 1895.

szári hadiflotta intézményeinek, különféle szervezeteinek, a településeknek és neveknek, a szerző 1316 oldalon át sorolja ezeket részletesen. A könyv végén ábécérendbe szedett névmutató szerepel, illetve egy térkép²⁹ egy kisebb részlete.

Görögkatolikus sematizmusok

A román görögkatolikus egyház is sikeresen kinyomattatta saját sematizmusait, részben a császári adminisztráció követelményeihez alkalmazkodva³⁰, részben a felvilágosodás elveit követve, melyek szerint a nyomtatott könyvek a világnézet kialakításának egyik eszközét jelentették. A Nagyváradai Görögkatolikus Püspökség első sematizmusa 1813-ban³¹ jelent meg, az első görögkatolikus egyházi struktúrákat pedig már említik a Nagyváradai Római Katolikus Egyházmegye 1765-ben³² kinyomtatott sematizmusában.

A Bihar megyei könyvtár gyűjteményében található legrégebbi görögkatolikus sematizmus 1882-ből származik,

a latin ábécé betűit használva két nyelven, románul és latinul nyomtatták. A román nyelvű rész tartalmaz egy naptárt, latinul pedig az egyházi struktúrák és a püspökség egyházi személyzetének³³ leírása olvasható. Az 1828-as egyházmegyei sematizmusnak szintén része egy kalendárium, az egyházi struktúrákat és egyházi személyzetet az az alábbiak szerint ismertetik:

a) A püspökség végrehajtó és törvényhozó struktúrája; a központi igazgatás vagy az ordinariátus.

– az egyházmegye vezetője a püspök³⁴;

– következik a székesegyházi káptalan azzal a hat kanonokkal³⁵, akik segítették a püspököt az egyházmegye kormányzásában; ezek főesperesek is voltak, és egy-egy főesperességért feleltek;

– a főesperesek és helyettes esperesek alkották a püspöki konzisztóriumot; ezen a struktúrán belül a következő kiegészítő funkciók léteztek: a házassági kötelék védelmezője, a püspöki titkár, aki a konzisztórium jegyzője és levéltárosi funkcióját is ellátta, a

²⁹ Uo.

³⁰ Arhivelor Naționale ale României. Serviciul Județean Bihor, fond Episcopia Greco-Catolică Oradea, inventar 881, rola 797, ff.1-2 (în cont. SJANB, EGCO). [Román Nemzeti Levéltár. Bihar Megyei Szolgálat, Nagyváradai Görögkatolikus Egyházmegye fondjai, leltár 881, 797-es tekercs 881, 797. tekercs, ff. 1–2. (A továbbiakban SJANB, EGCO)].

³¹ Ioan Chindriș, *Cel mai vechi șematism românesc cunoscut: Oradea, 1813 (A legrégebbi ismert román sematizmus, Nagyvárad, 1813.)*, a cikk elérhető: <https://old.historica-cluj.ro/anuare/AnuarHistorica2002/14.htm> (2024. 06. 29.).

³² Iudita Călușer, *Schematismul greco-catolic al diecezei de Oradea din anul 1765 (A nagyváradai görögkatolikus egyházmegye 1765. évi sematizmusa)*, *Crisia*, XXVIII, Nagyvárad, 1998, 1–65. o.

³³ Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simionescu, *Bibliografia românească veche 1508-1830 ([Régi román bibliográfia 1508–1830])*, III. kötet, Bukarest, Román Akadémiai Kiadó, 1912–1936, 403 o. (a továbbiakban: BRV, III).

³⁴ „Sub gubernio Illustrissimi & Reverendissimi Domini Samuelis Vulcan Divina Providentia Episcopi” (...). Lásd: *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis Graeci-Ritus Catholicorum pro anno a Christo nato MDCCCXXII*, Magno-Varadini, Typis Joannis Tichy, (32. o.) A továbbiakban a nagyváradai görögkatolikus sematizmusokra az EGCO rövidítést használjuk, utána a nyomtatás évével.

³⁵ Ioan Ardeleanu, *Istoria Diecezei Romane Greco-Catolice a Oradei Mari (A Nagyváradai Római Görögkatolikus Egyházmegye története)*, II rész, Balázsfalva, 1888, 58. o. a továbbiakban: Ardeleanu, *Istoria Diecezei II*).

könyvelő, a szegények ügyvédje, az egyházmegye orvosa és sebésze³⁶;

– a titkárság vagy *Oficium Dioecesanum* az a részleg, amely 1840-től kezdve jelenik meg a sematizmusokban, titkári és levéltárosi³⁷ teendővel;

– az *Officia in Re Literaria Gerentes e Gremio Cleri Dioecesanum* oktatási és kulturális osztály, az egyházmegye görögkatolikus nemzeti iskoláinak igazgatóival és a Nagyvárad Királyi Akadémia³⁸ professzoraival.

b) Az egyházmegye területén lévő egyházi struktúrák, mint pl. főesperesség, esperesség, plébánia és filia, az egyes struktúrákhoz kapcsolódó egyházi személyzettel:

– a főesperességeket, szám szerint hatot, a káptalani kanonokok vezették;

– az esperességeket, szám szerint 14-et, az esperesek vezetésére bízták;

– a plébániák, szám szerint 143, a hozzájuk tartozó leányegyházközségekkel; a nagy plébániákon a plébánosok mellett volt egy segédlelkész, akit káplánnak is neveztek. A plébánia esetében a sematizmus történelmi, statisztikai, teológiai, közigazgatási és földrajzi adatok valóságos arzenálját jelöli (helység, az egyházközség alapításának időpontja, a plébánia patrónusa, a *mecénás* vagy földbirtokos, a plébános neve, a plébánia és a filia területén jelenlévő felekezetek, valamint a hívek száma).³⁹

– egy, *Summa Animarum omnium intra ambitum Dioecesis Magna-Varadinensis existetium* című statisztikai táblázat zárja ezt a fejezetet,

melyben a görögkatolikus hívek száma mellett a más felekezetűek⁴⁰ számát is feltüntetik.

c) A felsőfokú teológiai oktatásnak, azaz a leendő papok képzésének szentelt rész a *Clerus Junior Dioecesis...* címet viseli. Itt találunk tájékoztatást a kispapok tanulmányi helyéről (szemináriumáról), a tanulmányi évről és a nevükről. Többségük a nagyváradi Római Katolikus Szemináriumban tanult, majd Pesten, Bécsben, Nagyszombatban, Ungváron és Szatmárnémetiben⁴¹ tanultak tovább.

Ortodox sematizmusok

Az egyházi sematizmusok használata nem állt meg a monarchia területén működő római katolikus egyházi intézményeknél. Ezt a többi felekezet is átvette, így az ortodox egyházak is átvették saját felekezetük bemutatásának ezt a módját. Könyvtárunk gyűjteményeiben az ortodox sematizmusok a *kalendárium* vagy *almanach* típusú nyomtatványokban szerepelnek, és röviden ismertetik az egyházi intézményeket az azokhoz tartozó papokkal⁴² együtt.

³⁶ *Schematismus EGCO* 1822, 76 o.; uo. 1824., 76. o.; uo. 1828., 109. o.; uo. 1840., 156. o.

³⁷ Uo. 1840., 158–160. o.

³⁸ Uo. 1828., 39. o.

³⁹ Uo. 1828., 41–43. o.

⁴⁰ *Schematismus EGCO* 1822, 76 o.; uo. 1824., 76. o.; uo. 1828., 109. o.; uo. 1840., 156. o.

⁴¹ Uo. 1840., 158–160. o.

⁴² Jelenleg nem ismerjük pontosan a Nagyvárad Ortodox Püspökség első *Calendar* című kiadványának megjelenési idejét. Ellenben az az egyházmegye *Legea Românească* című periodikájának 23., 1927. december 1-jei számában bejelentik a sematizmus megjelenését, és ebből az alkalomból kéri a papokat, hogy vásárolják meg azt: „Aviz. On. Preoțime este avizată, că nouile calendare sunt complet terminate și este în concurs desfacerea lor prin P. On. Domni protopresbiteri, căroro li-se trimit în acest scop stocuri de câte 300-400 bucăți. Fiecare se poate dar aprovizionă din vreme cu calendarele necesare în parohia sa. Atât ca tehnică cât și ca hârtie, dar mai vărtos ca exactitate calendaristică întrec pe

40		41	
Parochiae.		G. C. R. C. G. n. u. A. C. H. C. Jud. Dist. (Mill. a M.)	
1. MAGNO-VARADINUM, Civitas Privilegiata, Capitularis cis Crisium. Parochia erecta 1744.		Püspöki * 14 119 5 7 2177 6 1 Szoldobágy * 6 — — — 299 — 1 Lingv. Valach.	
Ecclesia Cathedralis, una et Parochialis ad S. Nicolaum. † † ⊙		Summa 1012 3881 521 58 6810 21	
Patronus. V. Capitulum L. R. M. Varadin.		5. VÁRAD-OLASZI. Oppidum Episcopale trans Crisium. Pro parte Ruthenorum. Parochia erecta 1799.	
Administrator. Reverendissimus Dominus STEPHANUS GYING, pag. 34.		Ecclesia ad S. Spiritum * * * Patronus. Episcopus L. R. M. Varadimens. Parochus. A. R. D. GEORGIUS KASZSZAI. pag. 36.	
G. C. R. C. G. n. u. A. C. H. C. Jud. Dist. (Mill. a M.)		In Metre 167 reliqua uti Nro 2-do.	
In Metre 996 2030 980 185 1650 200 a M.		In Filialibus: V. Velente 8 reliqua uti Nro 1-mo. — 5 1/2 Bkás 48 417 456 — — 800 5 4 Hentzida * 4 15 — — 4515 74 4 B. Ujfalv * ⊙ 1 20 50 — — — — — Petze Sz. Már. — — — — — — — — — 100 † 1 107 25 — — — — — Scalárd * 1 60 — — 1782 9 3 Vásárhely † * 5 15 245 — 372 — 1 B. Bészörmény * 2 22 10 1 1500 7 3 1/2 Lingv. Ruth. Hung.	
In Filialibus: V. Velen. † † ⊙ 49 481 585 15 157 507 Szobos † 19 255 75 10 31 21 1/2 In Praedio 5 — 9 — 5 — Ossi — — — — — — — — — Lingv. Valach.		Summa 255 654 766 1 8659 93	
Summa 1069 2769 1417 208 1841 728		6. BETFIA. Parochia erecta 1779. Ecclesia ad Annunciationem B. M. V. Patronus. V. Praepositor S. Stephani de Promontorio Varadimens. Parochus. D. Demetrius Hoszszá.	
2. VÁRAD-OLASZI. Oppidum Episcopale trans Crisium. Pro parte Valachorum. Parochia erecta 1796. Ecclesia ad S. Georgium Martyrem * * * Patronus. Episcopus L. R. M. Varadimens. Parochus. A. R. D. GABRIEL SIMON. pag. 35.			
In Metre 969 5700 514 51 1871 6			
In Filialibus: H. K. Palv * 45 15 1 — 715 9 1 H. K. Ujlak * 10 49 — — 748 — 1			

Az egyik belső oldalpár

A *Calendarul Eparhiei Ort[odoxe] Române Oradea pe anul 1929* (A román ortodox egyház 1929. évi kalendáriuma) című kiadványban a könyv fejezeteinek sorrendje a bűjtökről és a különböző ünnepekről⁴³ szóló ada-

celea din trecut. Călindarul cu șematism costa Lei 24, iar cel fără: Lei 20. Administrația” („Értésítés. Tájékoztatjuk a t. papságot, hogy az új naptárak teljesen elkészültek, és a diakónusoknál megvásárolhatók, akiknek 300-400 darabos készleteket küldenek erre a célra. A szükséges naptárakat mindenki előre beszerezheti plébániáján. Mind technikában, mind papírban, de még inkább naptári pontosságban felülmúlják a korábbiakat. A sematizmust is tartalmazó naptár 24 lejbe kerül, a sematizmus nélküli pedig 20 lejbe. (Részletek: *Legea Românească*, 1927. december 1., 23-as szám, 23. o.; hasonló hirdetések vannak az 1928. október 1-jei 19-es számban, 6. o., az 1929-es november 1-jei 1-es számban, 8. o., valamint az azévi novemberi 15-i 22-es számban, 8. o.).

⁴³ *Calendarul Eparhiei ort[odoxe] române Oradea pe anul 1929*, Oradea, Tipografia Diecezană, 1928, [3-5] o., a továbbiakban *Calendarul 1929*. A következő években (1936-1939) megjelenő kalendáriumokban általában megőrizték a fejezetek felépítését.

tokkal kezdődik. A naptári részben az ortodox ünnepek és szentek mellett a római katolikusokéi is szerepelnek, van hely bejegyzéseknek, és a kereskedőknek szóló tanácsok⁴⁴ is helyet kaptak. Ezután következnek a Királyi Ház és a Román Posta ismertetése az egyes postai műveletekhez kapcsolódó bélyegilletékekkel és a fontosabb fővárosi címekkel⁴⁵. Az esperesi és plébániai hivatalokról szóló fejezet a papoknak szól, ebben szerepelnek az év minden hónapjára lebontva a papi és egyházi adminisztrációs feladatok⁴⁶. Az ortodox egyház szervezetei a *Biserica ortodoxă din România* (Romániai ortodox egyház) fejezetcím alatt szerepelnek, ahol megnevezik

Jelentős javulás látható az 1939-es, 1942-es, 1943-as, 1948-as és 1949-es kiadásokban, amelyekben a plébániák leírásában szerepel az épület és a föld is.

⁴⁴ Uo., [6-29]. o.

⁴⁵ Uo., 30-33. o.

⁴⁶ Uo., 34-35. o.

a Szent Szinódus tagjait, a pátriárkát a neki alárendelt szervezetekkel, az erdélyi, bánáti, körösvidéki és máramarosi érsekségeket. Ugyanitt szerepel a váradi püspökség és az annak alárendelt intézmények leírása, a püspökség, az egyházmegyei tanács (és annak mindhárom részlege: egyházi, kulturális és gazdasági), az egyházmegyei tanács irodája, a spirituális konzisztórium, a teológiai akadémia, az alapítványok, a kántorképző és az egyházmegyei gyűlés tagjai⁴⁷. Az ortodox a klasszikus sematizmusokhoz képest külön részben, *Şematismul eparhiei ortodoxe române Oradea (A Nagyvárad-i Román Ortodox Püspökség sematizmus)* címmel írja le az esperesi és a plébániai struktúrákat. Nem annyira bonyolult és részletes, mint a római katolikus vagy görögkatolikus sematizmus, az 1929-ből származó nagyon röviden írja le az egyházi struktúrákat. Minden esperesnél szerepel a lélekszám, a székhely és az esperes. Ezután következik a plébániák számbavétele a hívek számával, a legközelebbi postahivatallal, a pap neve és az ő tisztségének a megnevezése (plébános, plébániai ügyintéző, helyettes)⁴⁸. Ami újdonságot jelent ebben a sematizmusban, az az irodalmi⁴⁹ és a spirituális tanításokról és építkezésről⁵⁰ szóló rész. Az irodalmi rész vegyes témájú (irodalom, orvostudomány,

gazdaság, mezőgazdaság, teológia, filozófia stb.), vannak itt versek, imák, gyakorlati tanácsok⁵¹, és nem hiányzik az egyházmegyei nyomda és a *Revista Satelor*⁵² reklámja sem.

A Nagyvárad-Belényesi Ortodox Egyházmegye 1942-es naptárában a sematizmus rovatban ez szerepelt: „Az egyházmegye lélekszáma: 175 700. 12 esperessége van, ebből 4 az átengedett területen maradt.” Ezután következik a nyolc esperesség és plébánia leírása: Belényes (31 plébánia), Bél (27 plébánia), Magyarcséke (28 + 6 plébánia a nagyvárad-i esperességből + 2 az élesdi esperességből + 11 plébánia a mezőtelegdi esperességből), Robogány (22 plébánia), Rény (25 plébánia), Nagyszalonta (10 plébánia), Tenke (21 plébánia), Vaskóh (25 plébánia)⁵³. A többi, Magyarország területén maradt esperességet a *Calendarul Eparhiei Ortodoxe Române – Kolozsvár-Cluj – pe anul comun 1941 și 1942* című kiadványban említik: Biharlonka (23 plébánia), Nagyvárad (30 plébánia), Solyomköpöste (28 plébánia), Nagyszalonta (11 plébánia), Mezőtelegd (14 plébánia)⁵⁴.

⁴⁷ Uo., 37–48. o.

⁴⁸ Uo., III–XV. o.

⁴⁹ Uo., 49–136. o.

⁵⁰ Ezek az elnevezések a következő két könyvben szerepelnek: *Calendarul Episcopiei ortodoxe de Oradea-Beiuş pe anul 1943*, Nagyvárad-Belényes, Egyházmegyei Nyomda (é. n.) és a *Calendarul creştinului dreptcredincios pe anul comun dela Hristos 1947*, Nagyvárad, az Egyházmegyei Nyomda kiadványa, 1946.

⁵¹ *Calendarul 1929*, 49–136. o.

⁵² Uo. (XVI) o., IV. belső fedőlap

⁵³ *Calendarul Episcopiei Ortodoxe de Oradea-Beiuş pe anul 1942*, Belényes, nagyvárad-i Egyházmegyei Nyomda (é. n.). Grafikai Művészeti Intézet, 51–66. o. A továbbiakban *Calendar 1942*.

⁵⁴ *Calendarul Eparhiei Ortodoxe Române Kolozsvár-Cluj pe anul comun 1941*, Kolozsvár-Cluj, a Román Ortodox Püspökség nyomdája, 1940, XXII–XXVII o., a továbbiakban: *Calendar Cluj 1941*; *Calendarul creştinului de lege răsăriteană pe anul comun 1942*, Belényes, nagyvárad-i Egyházmegyei Nyomda (é. n.) – Kolozsvár, XXIII–XXIX. o.

*

Összegzőképpen, ez a tanulmány a Bihar megyei könyvtár régikönyvgyűjteményének gazdagságából adott ízelítőt, bemutattuk a könyvtár sematizmusainak gyűjteményét. Ezek a másodlagos forrásnak tekintett nyomtatványok különösen fontos eszközei azoknak a szakembereknek, akik egy egyház múltjának tanulmányozására vállalkoznak. A jelen tanulmány kü-

lönösen a görögkatolikus és ortodox sematizmusok elemzését emelte ki, így járulva hozzá a könyv romániai és azon kívüli történetének megismeréséhez. A mai olvasó számára világosabb képet adnak arról, hogyan néztek ki és működtek a görögkatolikus és az ortodox egyházak nagyváradi és Bihar megyei püspökségeinek intézményei.

Fordította: Fried Noémi Lujza

Bibliográfia

- Románia, Bihar Megyei Levéltár Episcopia Greco-Catolică Oradea állománya, leltári szám 881, 797. tekercs
- Régi Magyar Könyvtár*, 2. kötet 1761–1800., Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2007, elektronikus részleg.
- Petrik Géza, *Magyarország Bibliographiája 1712-1860*, I. kötet, Budapest, Sumptibus Augusti Dobrowsky, 1888.
- Révai Nagy Lexikona*, XVI, Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1924, 741. o.
- Nădejde, Ioan; Nădejde Gesticone, Amelia, *Dicționar latin-român* Bukarest, Adevărul Kiadó (é. n.)
- Georgescu, Ioan, *Episcopul Mihail Pavel – viața și faptele*, Nagyvárad, Tipografia și Librăria Românească, 1927.
- Călușer, Iudita, *Schematismul greco-catolic al diecezei de Oradea din anul 1765*, megjelent Crisia, XXVIII, Nagyvárad, 1998, 1–65. o.
- Chindriș, Ioan, *Cel mai vechi șematism românesc cunoscut: Oradea 1813*. A cikk elérhető: <https://old.historica-cluj.ro/anuare/AnuarHistorica2002/14.htm> (2024.06.29).
- Bianu, Ioan; Hodoș, Nerva; Simionescu, Dan, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, III. kötet, Bukarest, Román Akadémiai Kiadó 1912–1936.
- Ardeleanu, Ioan, *Istoria Diecezei Romane Greco-Catolice a Oradei Mari* II, rész, Balázsfalva, Görögkatolikus Szeminárium Nyomda, 1888.
- Genț, Ioan, *Administrațiunea bisericească* Nagyvárad, Nagyvárad Nyomda, 1912.
- Calendarul Eparhiei ortodoxe române Oradea pe anul 1929*, Nagyvárad, Egyházmegyei Nyomda, 1928.
- Calendarul Episcopiei ortodoxe de Oradea-Beiuș pe anul 1942*, Belényes, nagyváradi Egyházmegyei Nyomda (é. n.)
- Calendarul Episcopiei ortodoxe de Oradea-Beiuș pe anul 1943*, Nagyvárad-Belényes, Egyházmegyei Nyomda (é. n.)
- Calendarul creștinului dreptcredincios pe anul comun dela Hristos 1947*, Nagyvárad, az Egyházmegyei Nyomda kiadványa, 1946.
- Calendarul Eparhiei Ortodoxe Române Kolozsvár-Cluj pe anul comun 1941*, Kolozsvár-Cluj, a Román Ortodox Püspökség nyomdája, 1940.